

române“ în secolul al XVI-lea (dovada în sprijinul raționamentului : fenomenul seade în secolele următoare „pe măsură ce lexicul limbii române se imbogățește, experiența traducătorilor crește etc.“). În plus, se încearcă o explicație pentru apariția fenomenului în sine, presupusă a fi valabilă atât pentru originalele străine, cât și pentru texte laice culte originale românești, unde apar fapte de același tip, anume : „insistența semantică“ realizată prin alăturarea unor sinonime. Totodată se urmărește fenomenul în unele texte bisericești originale și laice culte și se afiră că apariția lui aici se datorează influenței traducerilor bisericești și, de asemenea, influenței limbii populare; se consideră, de asemenea, că procedeul insistenței prin repetare este caracteristic atât limbajului bisericesc, cât și celui popular⁶.

Reținem că secvențele de sinonime coordonate sunt puse pe seama unui procedeu stilistic generator al modelului ori constind dintr-o manieră a practicării modelului constituit⁷.

Ipoteza ar urma să fie verificată și evaluată în perspectiva limbii literare.

Notăm că aceeași ipoteză pare să fie avută în vedere și de D. Bejan⁸ și M. Bucă – I. Evseev⁹ în următoarele două situații. D. Bejan consideră că, prin folosirea simonimelor, Ureche „a căutat să înlăture monotonia textului“ și inserează, fără nici un comentariu special, printre exemplele de sinonime ocorente în locuri diferite, exemple de sinonime coordonate ca : *avuția și strînsura*. M. Bucă și I. Evseev remarcă „procedeul“ de „cumulare a sinonimelor“ în același context pentru a reliefa [subl. ns.] o anumită noțiune“, procedeul pe care îl ilustrează cu exemple din limba actuală de tipul : *frica de a ignora informația și teama de a fi strivit de excesele ei*.

De asemenea, credem că interpretarea secvențelor de sinonime coordonate drept un procedeu cu intenții stilistice se sprijină pe un alt sens al termenului de tautologie, înregistrat în surse lexicografice de uz larg : „fenomen sintactic care constă din repetarea unor cuvinte cu același sens, dar cu funcții diferite, marcate de obicei prin deosebire de intonație sau de formă și care, exprimând identitatea celor doi termeni, are rolul de a sublinia o calitate sau o acțiune“¹⁰.

3.1. Pornind de la observațiile amintite în cele de mai sus, vom încerca și noi o explicație pentru un tip de construcție cu sinonime coordonate nerelevat pînă acum, deși exemple ilustrative apar uneori în lucrările menționate¹¹. E vorba de secvențe în care unul din termeni e literar, iar celălalt regional, apărînd în texte literare, originale și traduse, din perioada 1640–1780. De

⁶ Vezi L. Seche, *locr. cit.*, p. 107, 109–110. Sunt înregistrate chiar unele construcții sinonimice juxtapuse frecvente în cele mai vechi traduceri religioase „preluate“ de texte laice originale. Al. Rosetti (ILR, VI, 1946, p. 249 ; vezi și ILR, 1968, p. 570), la care autoarea se referă în legătură cu „procedeul insistenței“, îl înregistrează printre trăsăturile „limbii vorbite“.

⁷ Vezi și semnificația pentru evoluția vocabularului românesc pe care o atribuie O. Densusianu (HLR 11 567) apariției, în turmuri pleonastice, a unui termen frecvent alături de unul rar (*sedea ... de-si râposa trapul și odihnă lingă puș*, Coresi) : termenul rar (*odihnița*) reprezintă indicele de evoluție.

⁸ *Sinonime și serii sinonimice în lexicul Cronicii lui Grigore Ureche*, în LL, 22, 1969, p. 123.

⁹ *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 136.

¹⁰ Vezi DEX s.v. *tautologie* 2.

¹¹ La Al. Rosetti, B. Cazacu, *loc. cit.*, exemple din Varlaam și Dosoftei.

ex. : *Dulăul ... îndală foată pădurea de lătrături și de brehăituri împlu* (Cantemir, *Istoria ieroglifică*).

3.2. Contextele pe care le-am analizat sunt selectate dintr-un dicționar al termenilor regionali care apar în texte literare din perioada menționată, elaborat la Institutul de Lingvistică¹² și aflat acum în curs de editare.

Specificul corpusului la care am recurs (DTR) asigură autenticitatea caracterului regional al unuia din termenii care figurează în structurile la care ne-am oprit. (Autoarele au acordat statutul de termen regional — cu specificarea ariei de circulație — cuvintelor pe care le-au înregistrat în dicționar, în urma aplicării unei proceduri care face uz de trăsăturile dialectale cunoscute ale limbii epocii, confruntate cu datele dialectologiei cu privire la stadiul actual de evoluție a grauirilor.)

Caracterul literar (sau, poate, formulat mai prudent pentru perioada 1640—1780, caracterul general) al celuilalt termen a fost stabilit de noi ținându-se seamă de : a. indicațiile stilistice reiesind din modul de tratare ca și din atestările cuvântului respectiv în principalele dicționare ale limbii române și b. faptul că cuvântul nu apare în DTR.

Așadar izolăm din mulțimea secvențelor de sinonime coordonate pe acelea în care unul din termeni are răspindire restrânsă, iar celălalt are răspindire largă și, foarte probabil, în măsura în care limba literară era constituită, prestigiul apartenenței la aceasta.

Termenii regionali din relativ multe contexte sunt presupuși a circula într-o singură regiune¹³. De ex.: *brehăitură* (menționat înainte) în Mold., *șupire* în T. Rom. (să fie de răpire și de șupire păsărilor, Varlaam și Ioasaf, 1671), *zătienire* T. Rom. (multe zătieniri și piedici acolo li s-au prins, R. Greceanu), *halal* Criș. (le voi potopi cu moartea și cu halalul, Cazanie 1692), *bintă* Criș. (auzim noi aceastea binte și pedeapsă a jidovilor, Cazanie 1692). Apar însă și termeni presupuși a circula în mai multe regiuni. De ex. : *năstotă* în Criș. și Trans. SV (vezi nevoie și năstottele noastre, Miscelaneu sec. XVII), *hasnă* T. Rom., Ban., Criș., Trans. SV și N (cuvântul lui Dumnașzău iaste de folos și de hasnă, Molitvenic 1695).

3.3. Relația de coordonare între sinonime este exprimată în modul cel mai clar prin și, ca în toate contextele prezentate pînă acum. Ea poate să fie redată însă și prin juxtapunere, în structuri mai simple sau mai complicate precum :

— *El... silta amăgeliei, cursa viclesugului.... să să facă priimi* (Cantemir, *Istoria....*) — relația de coordonare se stabilește între termenii sinonimi care au determinante, la rîndul lor, sinonime ; — *Nu iaste unde să pui alifii, nu iaste unde să pui mehlem* (I. Miniat, *Pialra zmintelii*), *Ce vă tulburăți în deșert ? Ce vă gălcivăți în har ?* (Molitvenic 1706) — relația de coordonare e stabilită, la nivelul frazei sau în afara ei, între propoziții, identice sau diferite dar construite simetric, în care termenii sinonimi au funcție (aceeași în ambele propoziții) de părți secundare¹⁴.

¹² Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon, *Dicționarul termenilor regionali din limba română literară veche (1640—1780)* (= DTR).

¹³ Conform cu caracterizarea din DTR.

¹⁴ Am prezentat aici exclusiv contexte în care termenii coordonați sunt, conform definițiilor oferite de DTR, identici din punct de vedere semantic. Credem însă că existența procedeului (dacă vom reuși să demonstrăm că aici e vorba de un procedeu stilistic) poate fi întărită prin

3.4. Tipul de construcție descris este reprezentat în colecția noastră printr-un număr relativ mare de exemple, extrase dintr-o serie de texte traduse și originale, bisericești și laice din stiluri foarte diferite (beletristic, istoric, juridic, didactic, filozofic etc.), aparținând unor mari personalități (Varlaam, Dosoftei, Miron și Nicolae Costin, Cantemir) sau unor anonimi, texte distribuite pe o perioadă de aproape un secol și jumătate, situată cu mai bine de un secol după apariția primelor texte românești. Din cauza acestei situații, ni se pare greu de admis că ne aflăm în fața unor simple greșeli (pleonasmă sau tautologii), greșeli asociate cu o formă specifică, adică distribuția diferită (literar/regional) a termenilor. Existența acestei forme specifice, corroborată cu frecvența exemplelor și diversitatea textelor în care apar, ne face să înclinăm spre interpretarea construcției ca fiind generată de un procedeu stilistic. Prin acest procedeu s-ar urmări, în afară de insistența asupra unui anumit concept (insistență care se poate realiza, după cum s-a arătat, prin termeni coordonați oarecare, fără ca vreunul din ei să aibă caracter regional), variata expresiei, realizată prin schimbarea registrului stilistic al termenilor coordonați (regional/literar sau general) și explicitarea unui termen prin celalalt¹⁵, fie că termenul regional, având primul loc în secvență, este explicat prin cel cu circulație mai largă (*fiind înțelept, au sămăluit și au giudecat...*, Dosoftei; *fiind... ucigașori... băsăoashi și pizmași, Varlaam și Ioasaf*), fie invers, termenul general, pe primul loc, este explicat prin cel regional (*cu nemăsurată și nesămluită înțelepciunea sa*, Cronică din Moldova, sec. XVIII; *pîndindu-l și leșuind la strîmtoare*, Dosoftei). Prima interpretare presupune intenția scriitorului de a face accesibil unui public mai larg termenul specific unei anumite arii, mai mult sau mai puțin restrînse; cea de a doua, dimpotrivă, presupune intenția scriitorului de a face accesibil termenul general pentru publicul din regiunea de apariție a textului (termenii *nemăsurat* și *pîndi* sunt explicați în cele două texte din Moldova prin termenii regionali moldovenesc *nesămluit* și, respectiv cu răspîndire în Mold., Ban. și Trans. SV, *leșui*.

3.5. În sprijinul ipotezei conform căreia construcția în discuție ar fi generată de un procedeu stilistic credem că poate fi adus faptul că aceleasi secvențe, *frumoasă și ghizdavă*, respectiv *frimseațe și ghizdăvie*, apar în texte diferite: *faptele cișinulului său sunt așa de frumoase, așa de ghizdare* (Cantemir), *Sara, frumoasă și ghizdavă foarte* (Cronică ante 1730, Trans. SV), *Polixenia, foarte frumoasă și ghizdavă* (Istoria Troadei, ms. din Trans., 1749), *frumoasă la chip și ghizdavă ca o împărăteasă* (Minunile Precistei, Trans. SE, 1756); *alita frimseațe și ghizdăvie* (Dosoftei), *frimseațea și ghizdăvia trupului* (Alfavită sufletească, Mold., 1755). Faptul apariției în texte și regiuni diferite a construcției menționate (cele două construcții se reduc, de fapt, la una singură, pentru că substantivele din ceea de a două sunt derivate de la substantivele

exemplu în care termenii coordonați, unul literar și celalalt regional, sunt ușor diferenți din punct de vedere semantic. De ex.: *aflase meid/an și vreme a grăi râu de boieri* (N. Costin) — *meidean* Mold. „moment favorabil“; *au dat știre.... cum că au murit, iar peste trei ceasuri au scos alt mezil, cun că s-au trezit* (E. Kogălniceanu) — *mezil* Mold. „act oficial sau înștiințare scrisă“.

¹⁵ Cp. cu structurile de tipul *Balla Lacului, Lacul Izzer*, considerate de I. Toma (*Despre tautologii toponimice*, în SCL, XXXIV, 1983, nr. 6, p. 498—502) lautologii toponimice constituite dintr-un apelativ „glosator“ și un topónim, ambele denumind același loc.

din prima) constituie o dovedă că ea era un fel de „construction figée“ în perioada respectivă.

În sprijinul interpretării construcției drept o explicație a unui termen prin celălalt ar putea fi aduse exemple în care conținutul explicativ este marcat sintactic, prin funcția de apozitie pe care o are cel de al doilea termen în raport cu primul: *iară Zinon aiestă-i legiuitorul, zaconicul* (Dosoftei), *au scos zaconului sau leagei nemăști întărire* (M. Costin), *am văzut... săzind în fereastră giupineasa sau do <a> mna aceea* (Halima, ms. Mold., 1771)¹⁶.

3.6. În contextul *era iote și gata la răspunsuri și afară din îscusirea minții era și marghiol și vielean* (Bertoldo, ms. Mold., 1779, singurul de acest tip pe care îl avem), faptul că cei doi termeni coordonați sunt precedați de adverbul *și* cumulativ pare să pledeze pentru interpretarea lor drept nesinonime, deși definițiile din dicționare îl arată a fi sinonime (DLR : *marghiol* 1. „șiret, șmecher, vielean, intrigant“, sens ilustrat, între altele, prin contextul nostru). Această interpretare însă poate să arunce îndoială și asupra definițiilor oferite de dicționare pentru (unii dintre) ceilalți termeni occurenți în secvențele de „sinonime“ coordinate. Această îndoială reprezintă în fond o întrebare la care, cu datele de care dispunem în momentul de față, nu putem răspunde.

În aceeași ordine de idei, ne permitem să facem și două sugestii cu privire la viitoarele investigații. În cazul traducerilor, o comparație cu originalul a construcțiilor coordinate de tipul analizat de noi ar putea aduce unele clarificări cu privire la cauzele care duc la apariția acestui tip de construcții întrucâtva ciudate. Ar fi, de asemenea, interesant să se urmărească construcția în texte literare apărute după 1780 în toate regiunile, spre a se vedea ce extensiune în timp are. Această investigație istorică ar putea aduce lumină în privința stabilității funcției stilistice a construcției. (Firește, această cercetare este mai dificilă atât timp cât pentru perioada următoare anului 1780 nu există un dicționar de felul celui pe care ne-am bazat noi cercetarea.)

COORDINATE SYNONYMS : LITERARY/DIALECTAL IN OLD ROMANIAN TEXTS

ABSTRACT

Throughout a number of literary Romanian texts from 1640--1780 one can observe the occurrence of some merely peculiar constructions consisting of pairs formed out from coordinated synonymous words. In each of these pairs one member seems to be or to become the literary one, whereas the other has an obvious dialectal status.

The author tries, on the one hand, to find some criteria enabling one to give one of the members of each pair the status of „(quasi) literary word“ and, on the other hand, to give an explanation for the use of these pleonastic constructions.

It should be pointed out that such „pleonastic“ constructions are by no means to be explained as the result of some awkward use of the language ; on the contrary, they are stylistically motivated.

*Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret, nr. 12*

¹⁶ Remarcăm că și în contextele din Dosoftei și M. Costin se repetă aceeași pereche de cuvinte (*lege* și *zacon*) în două ipostaze (cu și fără sufixe).